

Διαστάσεις θρησκευτικής αγωγής μέσα από τη μελέτη των πέντε πρώτων Ετήσιων Εκθέσεων του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (The European Union Agency for Fundamental Rights)

Διαμαντής Φώτιος

Δάσκαλος – Θεολόγος,

Δρ Επιστημών Αγωγής, Med, Mth

Δντής 1^{ου} Δημ. Σχολείου Πεύκων Θεσσαλονίκης

difotios@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην ιστορία του ευρωπαϊκού πνεύματος ο κόσμος των θρησκειών και ειδικά οι αρχές και οι αξίες της χριστιανικής πίστης, όπως η ελευθερία και ο σεβασμός στη διαφορετικότητα, η αλληλεγγύη και η δημοκρατία, η ειρηνική συνύπαρξη και ο πολιτιστικός πλουραλισμός, αποτέλεσαν και εξακολουθούν να αποτελούν βασικό πυλώνα διαμόρφωσής του. Πρόκειται στην ουσία για αρχές και αξίες που αποτέλεσαν προαπαιτούμενα για την ένταξη μιας υπονήφιας χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), ενώ σε μία προοπτική συνεχούς διασφάλισής τους δημιουργήθηκαν Οργανισμοί, όπως ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA). Στο παρόν άρθρο, θεωρήσαμε σημαντικό να παρουσιάσουμε σ' ένα πρώτο επίπεδο τις δράσεις αυτού του σημαντικού Ευρωπαϊκού Οργανισμού και την επιγραμματική καταγραφή των πέντε πρώτων Ετήσιων Εκθέσεων του –από 2007 έως 2011- ενώ στη συνέχεια να αναδείξουμε δεδομένα που σχετίζονται με το θρησκευτικό πεδίο, με στόχο πάντα τον εμπλουτισμό του «οπλοστασίου» που είθισται να αποκαλείται ως η «ευρωπαϊκή διάσταση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής».

ΛΕΞΕΙΣ - ΚΛΕΙΔΙΑ: Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA), Ετήσιες Εκθέσεις του FRA, θρησκευτική αγωγή

ΓΕΝΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

Ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων/FRA (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2007α) είναι ένας Οργανισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχει ως κύριο έργο του τη συλλογή και την ανάλυση δεδομένων υφιστάμενων ανισοτήτων, ρατσιστικών εγκλημάτων και κοινωνικού αποκλεισμού μειονεκτούντων μελών στις χώρες-μέλη, με στόχο την υποστήριξη των μηχανισμών εκείνων που θα συμβάλλουν στην ανάπτυξη πολιτικών και πρακτικών καταπολέμησης τους. Ο Οργανισμός ιδρύθηκε το 2007 και αποτελεί το διάδοχο σχήμα του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου των Φαινομένων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας/EUMC που είχε ιδρυθεί το 1997 (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης 1997) και είχε ως στόχο τη μελέτη της έκτασης και της εξέλιξης, την ανάλυση των αιτιών και των συνεπειών των φαινομένων του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και του αντισημιτισμού, ενώ ταυτόχρονα εξέταζε και υφιστάμενα παραδείγματα ορθής πρακτικής στην αντιμετώπισή τους.

Ο FRA διοικείται από τον Διευθυντή, ο οποίος υποστηρίζεται από τη Γενική Διεύθυνση που καθοδηγεί και διαχειρίζεται τον Οργανισμό, εξασφαλίζοντας ότι οι στόχοι και οι σχετικές εργασίες θα επιτευχθούν με αποδοτικό και αποτελεσματικό τρόπο σύμφωνα με τις κατευθύνσεις που δίνονται από το Διοικητικό Συμβούλιο. Εκτός, όμως, από τη Γενική Διεύθυνση, υπάρχουν και τα εξής Τμήματα:

- Το Τμήμα Ελευθεριών και Δικαιοσύνης, που εστιάζει σε ζητήματα πρόσβασης στη Δικαιοσύνη, ασύλου, μετανάστευσης και συνόρων, όπως και σε θέματα που σχετίζονται με την κοινωνία της πληροφορίας, την ιδιωτική ζωή και την προστασία προσωπικών δεδομένων.

- Το Τμήμα Ισότητας και Δικαιωμάτων των Πολιτών, που επικεντρώνεται σε ζητήματα ισότητας, καταπολέμησης των διακρίσεων, ρατσισμού και δικαιωμάτων του παιδιού.
 - Το Τμήμα Επικοινωνίας, που υποστηρίζει τον Οργανισμό και το ρόλο του στο να παρέχει τεκμηριωμένες συμβουλές μέσα από συνεδριάσεις, διαβουλεύσεις και συνεργατικές δράσεις.
 - Το Τμήμα Διαχείρισης, το οποίο υποστηρίζει το επιχειρησιακό έργο του Οργανισμού και
 - Το Τμήμα Ανθρώπινου Δυναμικού και Σχεδιασμού, έργο του οποίου είναι η διασφάλιση των υψηλότερων δεδομένων σε σχέση με τη διαχείριση και την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού του Οργανισμού.
- Στη βάση, λοιπόν, της ανωτέρω διάρθρωσης, οι δράσεις που αναπτύσσονται στα πλαίσια του FRA και πάντα στην προοπτική επίτευξης των στόχων του, στηρίζονται σε μια σειρά από βασικά καθήκοντα, όπως:
- Η συλλογή, ανάλυση και διάδοση αντικειμενικών και αξιόπιστων δεδομένων.
 - Η ανάπτυξη της σύγκρισης και αξιοπιστίας των δεδομένων μέσω νέων μεθόδων και προτύπων.
 - Η πραγματοποίηση και προώθηση ερευνών και μελετών στον τομέα των θεμελιωδών δικαιωμάτων.
 - Η διατύπωση και δημοσίευση συμπερασμάτων και γνώμων επί ειδικών θεμάτων, είτε με δική του πρωτοβουλία είτε κατόπιν αιτήματος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου ή της Επιτροπής.
 - Η προώθηση του διαλόγου με την κοινωνία των πολιτών.

ΟΙ ΕΤΗΣΙΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΟΥ FRA

Το καταστατικό ίδρυσης του FRA προβλέπει ότι κάθε χρόνο θα πρέπει να προετοιμάζεται και να δημοσιεύεται η Ετήσια Έκθεση των πεπραγμένων του. Η εκπόνηση του Έκθεσης αυτής θα πρέπει να αποτελεί τον καρπό της στενής συνεργασίας τριών τμημάτων του Οργανισμού: της ομάδας σχεδιασμού, της Διοίκησης και δύο επιμέρους επιχειρησιακών τμημάτων του. Σε αυτή, λοιπόν, την προοπτική, από το 2007 έως και σήμερα συντάχθηκαν οχτώ Ετήσιες Εκθέσεις δραστηριοτήτων (FRA 2008, 2009, 2010, 2011, 2012a, 2013, 2014, 2015).

Η κάθε Ετήσια Έκθεση δραστηριοτήτων του FRA αποτελείται από τέσσερα τμήματα, στα οποία αναδεικνύονται: α) τα επιτεύγματα από τους επιμέρους τομείς των δραστηριοτήτων: γίνεται συνοπτική παρουσίαση του τι έχει κάνει ο κάθε τομέας στο πεδίο δράσης του, η επίδραση που είχε η κάθε πρωτοβουλία που αναπτύχθηκε, όπως και ζητήματα που προέκυψαν κατά την πορεία υλοποίησης του σχεδιασμού, β) θέματα που σχετίζονται με τη διαχείριση και τα συστήματα εσωτερικού ελέγχου, μέσω των οποίων δίνονται λεπτομέρειες σχετικά με τη λειτουργία του συστήματος εσωτερικού ελέγχου, γ) ζητήματα που αφορούν δομικά στοιχεία για την αξιοπιστία λειτουργίας των οργάνων, όπου οι κύριες πληροφορίες αναφέρονται στους δείκτες της σχέσης κόστους και αποτελεσματικότητας των ελέγχων, στα ευρήματα της Υπηρεσίας Εσωτερικού Ελέγχου και στις δραστηριότητες ελέγχου από το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο, και δ) υπάρχει η δήλωση αξιοπιστίας, μέσω της οποίας διακηρύσσεται το γεγονός ότι οι πληροφορίες που περιέχονται στην κάθε Έκθεση δίνουν μια αληθινή και δίκαιη εικόνα των πεπραγμένων.

Στο παρόν άρθρο, επιλέξαμε τις πέντε πρώτες Ετήσιες Εκθέσεις δραστηριοτήτων του FRA, στις οποίες -κατά πρώτον- θα αναφερθούμε συνοπτικά, αντλώντας κυρίως στοιχεία από τους προλόγους που ενυπάρχουν σε αυτές, όπως και από τη θεματολογία που αναδεικνύεται μέσα από τον πίνακα των περιεχομένων τους. Στη συνέχεια, και εφόσον διατρέξουμε το σύνολο του υλικού, θα επιχειρήσουμε να κάνουμε μία συνολική αποτίμηση των δράσεων του FRA που άπτονται του θρησκευτικού πεδίου, καθώς θεωρούμε πολύ σημαντική τη διάσταση που αναδεικνύει, τόσο γενικότερα για τις θρησκείες όσο και ειδικότερα για τη θρησκευτική αγωγή στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ 2007

Η Έκθεση για το 2007 (FRA 2008) αποτέλεσε μία «μεταβατική» έκθεση, υπό την έννοια ότι συντάχθηκε με βάση τις νομικές αφετηρίες και την εντολή του EUMC, αλλά δημοσιεύτηκε υπό την εποπτεία του FRA. Σε αυτή μάλιστα, τη βάση, ενώ οι αντίστοιχες εκθέσεις των προηγούμενων ετών χαρακτηρίζονταν ως Ετήσιες Εκθέσεις του EUMC, αυτή δεν είχε αυτόν τον τίτλο ούτε χαρακτηρίστηκε ως Ετήσια Έκθεση του FRA. Η πρώτη ουσιαστικά Ετήσια Έκθεση του FRA δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του 2008.

Η Έκθεση του 2007 αναφέρονταν σε δράσεις που αναπτύχθηκαν στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε ζητήματα ρατσισμού και ξενοφοβίας για το έτος 2006. Μάλιστα, η ύπαρξη της Οδηγίας για τη Φυλετική Ισότητα (FRA 2012b) παρείχε ένα σημαντικό πλαίσιο για ένα μεγάλο μέρος αυτής της έκθεσης. Και ενώ η Ετήσια Έκθεση του EUMC για το 2006 είχε επικεντρωθεί στα στάδια μεταφοράς της Οδηγίας για τη Φυλετική Ισότητα στις χώρες μέλη της ΕΕ, η Έκθεση του 2007 εξέταζε την εφαρμογή της Οδηγίας και τις ενδείξεις εκείνες για το πώς αυτή εφαρμόζονταν πλέον από τα δικαστήρια, όπως επίσης και το πώς συγκεκριμένοι θεσμοί/φορείς χρησιμοποιούσαν τις εξουσίες τους προς αυτή την κατεύθυνση.

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ 2008

Η Ετήσια Έκθεση του 2008 (FRA 2009) είναι η πρώτη Ετήσια Έκθεση που εκπονήθηκε δυνάμει της νομικής βάσης και της εντολής του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (FRA) και η πρώτη που δημοσιεύτηκε υπό τη διεύθυνση του Morten Kjaerum, ο οποίος ανέλαβε τα καθήκοντα διευθυντή του FRA την 1/6/2008. Σε αυτή, λοιπόν, την προοπτική, η Ετήσια Έκθεση του 2008 είναι η τελευταία που επικεντρώθηκε αποκλειστικά στα θεματικά πεδία του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των συναφών μορφών μισαλλοδοξίας, καθώς άντλησε πληροφορίες που προέρχονταν από τις δομές αναφοράς που είχαν θεμελιωθεί από το EUMC. Έτσι, οι Ετήσιες Εκθέσεις των επόμενων ετών θα είναι αυτές που θα έχουν ένα πολύ ευρύτερο αντικείμενο, θα αντλούν πληροφορίες από τις νέες δομές αναφοράς και θα καλύπτουν θέματα που άπτονται των θεμελιωδών δικαιωμάτων και εμπίπτουν στο πεδίο των δραστηριοτήτων του FRA. Ταυτόχρονα, όμως, ο FRA συνεχίζοντας το έργο του EUMC θα εξακολουθήσει να παρέχει υποστήριξη στην ΕΕ και στα κράτη μέλη της και θα ενισχύει τις προσπάθειές τους για την καταπολέμηση φαινομένων ρατσισμού, ξενοφοβίας και διακρίσεων.

Όσον αφορά τα περιεχόμενά της, η Ετήσια Έκθεση για το 2008 εξέταζε καταρχάς τις νομικές εξελίξεις και τις θεσμικές πρωτοβουλίες ενάντια στο φαινόμενο του ρατσισμού και των διακρίσεων στην Ευρώπη, έχοντας εστίαση στην εφαρμογή της Οδηγίας για τη Φυλετική Ισότητα στην πράξη. Στη συνέχεια, πραγματεύονταν τις εξελίξεις στον τομέα της ρατσιστικής βίας και των ρατσιστικών εγκλημάτων στα κράτη μέλη της ΕΕ. Ακολούθως, επικεντρώνονταν σε θέματα ρατσισμού και διακρίσεων σε τέσσερις τομείς της κοινωνικής ζωής: στην εργασία, στη στέγαση, στην εκπαίδευση και την υγειονομική περίθαλψη. Τέλος, το τελευταίο θεματικό της κεφάλαιο παρουσίαζε τις εξελίξεις σε κοινοτικό επίπεδο όσον αφορά την καταπολέμηση του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των διακρίσεων στα κράτη μέλη της ΕΕ.

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ 2009

Η Ετήσια Έκθεση του 2009 (FRA 2010) ήταν η δεύτερη Έκθεση που συντάχθηκε στο πλαίσιο της νομικής βάσης και της εντολής του FRA, του οποίου ο κανονισμός ίδρυσης τέθηκε όπως είδαμε σε ισχύ από το Μάρτη του 2007. Και ενώ η προηγούμενη Έκθεσή του, όπως ακριβώς συνέβαινε και με τις Εκθέσεις του EUMC, κάλυπτε μόνο τις εξελίξεις στον τομέα του ρατσισμού, της ξενοφοβίας και των συναφών μορφών μισαλλοδοξίας, η Έκθεση του 2009 ήρθε για πρώτη φορά να καλύψει ένα ευρύτερο φάσμα από θεματικές περιοχές, όπως: α) ο ρατσισμός, η ξενοφοβία και διάφορες συναφείς μορφές μισαλλοδοξίας, β) οι διακρίσεις λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνοτικής προέλευσης, θρησκείας ή πεποίθησης, αναπηρίας, ηλικίας ή σεξουαλικού προσανατολισμού, διακρίσεις σε βάρος ατόμων που ανήκουν σε μειονότητες και συνδυασμοί των παραπάνω (πολλαπλές διακρίσεις), γ) η αποζημίωση θυμάτων διακρίσεων, δ) τα δικαιώματα του παιδιού, συμπεριλαμβανομένης της προστασίας των παιδιών, ε) το άσυλο, η μετανάστευση και η ενσωμάτωση των μεταναστών,

στ) οι θεωρήσεις και ο συνοριακός έλεγχος, ζ) η συμμετοχή των πολιτών της ΕΕ στις δημοκρατικές λειτουργίες της Ένωσης, η) η κοινωνία της πληροφορίας και, ειδικότερα, ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής και της προστασία των προσωπικών δεδομένων, και θ) η πρόσβαση σε αποτελεσματικό και ανεξάρτητο δικαίκο σύστημα.

Λόγω, όμως, της εμπειρίας του παρελθόντος στο τομέα του ρατσισμού, της ξеноφοβίας, του αντισημιτισμού, της ισλαμοφοβίας και των συναφών μορφών διακρίσεων, αυτά τα ζητήματα εξακολούθησαν και αυτή τη φορά να αποτελούν τη μεγαλύτερη ενιαία θεματική περιοχή και σε αυτήν την Έκθεση. Ωστόσο, καθώς ο FRA στελεχωνόταν και αποκτούσε εμπειρίες σε ποικίλα πεδία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, υπήρχε η εκτίμηση πως οι μελλοντικές Ετήσιες Εκθέσεις του σταδιακά θα ήταν σε θέση να παρέχουν μια πιο συνολική επισκόπηση στις διάφορες επιμέρους περιοχές στις οποίες καλούνταν πλέον να ασχοληθεί.

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ 2010

Η Ετήσια Έκθεση του 2010 (FRA 2011) κάλυπτε τα γεγονότα και τις εξελίξεις στο πεδίο των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ που έλαβαν χώρα κατά το 2009. Επρόκειτο για την πρώτη Ετήσια Έκθεση που θα δημοσιεύονταν μετά από την έναρξη ισχύος το Δεκέμβρη του 2009 της Συνθήκης της Λισαβόνας (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2007β), η οποία ενίσχυσε σημαντικά την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε επίπεδο ΕΕ.

Η Έκθεση του 2010 κάλυπτε πλήρως όλο το φάσμα των ζητημάτων που άπτονται των θεμελιωδών δικαιωμάτων και αποτελούν το πεδίο ενασχόλησης του FRA από το Μάρτη του 2007. Και ενώ οι πρώην περιοχές ενασχόλησης του EUMC- δηλαδή του ρατσισμού, της ξеноφοβίας και ζητημάτων που σχετίζονταν με μετανάστες και μειονότητες- εξακολουθούσαν να κατέχουν εξέχουσα θέση και σε αυτήν την Έκθεση, εντούτοις υπήρχαν και καλύψεις ευρύτερων θεματικών περιοχών, οι οποίες εμπεριέχονταν στο Πολυετές Πλαίσιο Δράσης που είχε υιοθετηθεί το 2008. Αυτές οι θεματικές περιοχές μπορεί να βρεθούν σε σημεία της Έκθεσης που αναφέρονται σε διακρίσεις με βάση το φύλο, θέματα αναπηρίας και σεξουαλικού προσανατολισμού, αναφορές για τα δικαιώματα του παιδιού και την προστασία των παιδιών, ζητήματα μετανάστευσης και ελέγχου συνόρων, θέματα πρόσβασης στη δικαιοσύνη και αποζημιώσεων θυμάτων, ζητήματα συμμετοχής των πολιτών στους δημοκρατικούς θεσμούς της ΕΕ και στην κοινωνία της πληροφορίας και τέλος θέματα που αφορούν το σεβασμό στην προσωπική ζωή και την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ 2011

Το 2011 ήταν η χρονιά κατά την οποία έγιναν πολλά και σημαντικά στο τομέα των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ΕΕ, καθώς υιοθετήθηκαν νόμοι και πολιτικά κείμενα σε τομείς όπως η προστασία των θυμάτων, η εμπορία ανθρώπων, η καταπολέμηση της σεξουαλικής εκμετάλλευσης των παιδιών, η χρήση των σαρωτών σώματος και η ενσωμάτωση των Ρομά, όπως και υπηκόων από χώρες του τρίτου κόσμου. Μάλιστα, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο εξέδωσε αποφάσεις ορόσημο σε ένα ευρύ φάσμα διαφόρων πεδίων, συμπεριλαμβανομένου του ασύλου και της ιθαγένειας. Επίσης, οι χώρες μέλη της ΕΕ πείστηκαν στο να ακολουθήσουν ένα μεγάλο αριθμό τέτοιων πρωτοβουλιών. Σε αυτή, λοιπόν, την κατεύθυνση, διάφορες χώρες μέλη της ΕΕ μεταρρύθμισαν τα συστήματα προστασίας των παιδιών, έλαβαν μέτρα για την καταπολέμηση της βίας απέναντι στις γυναίκες, προσπάθησαν να μειώσουν το χρόνο των δικαστικών διαδικασιών, σημείωσαν πρόοδο στην εφαρμογή των πρωτοβουλιών για την ανάδειξη της ιδιότητας του ευρωπαϊού πολίτη και αναγνώρισαν ότι το φαινόμενο των πολλαπλών διακρίσεων απαιτεί περισσότερη προσοχή.

Παρ' όλες, όμως, αυτές τις πολύ σημαντικές θετικές εξελίξεις όπως και άλλες που αναπτύχθηκαν, η Ετήσια Έκθεση του FRA για το 2011 (FRA 2012a) διαπίστωνε εξίσου την ύπαρξη πολλών επιπλέον προκλήσεων, οι οποίες θα έπρεπε να αναγνωριστούν, να αναλυθούν και να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά. Ταυτόχρονα, η Ετήσια Έκθεση του 2011 αναδείκνυε και υπογράμμιζε ελπιδοφόρες πρακτικές. Αυτό, ωστόσο, δεν θα έπρεπε να αποκρύψει το γεγονός ότι πολλά από αυτά που είχαν αναφερθεί ήταν αριθμητικά λιγότερα

από τα υποσχόμενα και απαιτούσαν την προσοχή και τη συντονισμένη προσπάθεια όλων εκείνων μέσα στην ΕΕ που ανησυχούσαν για την ισχυρή εκπλήρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων για όλους.

ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΤΩΝ ΠΕΝΤΕ ΠΡΩΤΩΝ ΕΤΗΣΙΩΝ ΕΚΘΕΣΕΩΝ ΤΟΥ FRA ΠΟΥ ΣΧΕΤΙΖΟΝΤΑΙ ΜΕ ΘΕΜΑΤΑ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Διατρέχοντας το σύνολο του υλικού των πέντε πρώτων Ετήσιων Εκθέσεων του FRA, και όσον αφορά δράσεις που άπτονται του θρησκευτικού πεδίου, διαπιστώσαμε ότι στις τρεις από αυτές υπήρχαν αναφορές που σχετίζονταν με θρησκευτικά ζητήματα. Πιο συγκεκριμένα, οι αναφορές αυτές ενυπήρχαν στις Εκθέσεις του 2007, του 2010 και του 2011.

Στην Έκθεση του 2007 υπήρχαν δύο αναφορές-υποενότητες (FRA 2008). Η μία από αυτές είχε τον τίτλο «Θρησκεία» και περιεχόταν στη γενικότερη ενότητα με τίτλο «Ρατσισμός και διακρίσεις στον τομέα της απασχόλησης και πρωτοβουλίες σχετικά με την αποτροπή τους», ενώ η δεύτερη αναφορά είχε τον τίτλο «Το θέμα των θρησκευτικών συμβόλων» και εμπεριέχονταν στην ενότητα «Ρατσισμός και διακρίσεις στον τομέα της εκπαίδευσης και πρωτοβουλίες σχετικά με την αποτροπή τους». Ειδικότερα, στην πρώτη υποενότητα υπήρχαν οι εξής επισημάνσεις: α) για την Αυστρία, όπου στα μέλη θρησκευτικών μειονοτήτων που εμπλέκονταν σε οποιαδήποτε μορφή στρατιωτικής εκπαίδευσης υπήρξε πρόβλεψη ώστε να μην εμποδίζεται η εκπλήρωση των θρησκευτικών αναγκών τους, β) για τη Γερμανία, όπου μία τράπεζα δημιούργησε για τους μουσουλμάνους υπαλλήλους της «δωμάτιο προσευχής», ενώ μία άλλη ίδρυσε «δωμάτια για όλες τις πίστεις» των εργαζομένων της γ) για τη Σουηδία, όπου αντιμετωπίστηκε με επιτυχία παράπονο σχετικά με την επιθυμία πιστών να φοράνε μαντίλες στο χώρο εργασίας, ενώ δόθηκε το δικαίωμα σε αστυνομικούς/ίνες εάν το επιθυμούν να φορούν σε ώρα υπηρεσίας τουρμπάνι, μαντίλα η εβραϊκό kippah και δ) για το Ηνωμένο Βασίλειο, όπου δημοσιεύτηκε από αρμόδια υπηρεσία οδηγός που παρουσίαζε παραδείγματα που αναδείκνυαν τα δικαιώματα των εργαζομένων, καθώς και τρόπους με τους οποίους οι εργοδότες θα έπρεπε να φροντίζουν για τη πρόβλεψη χώρου, προκειμένου οι εργαζόμενοι να μπορούν να εκπληρώνουν τις θρησκευτικές τους ανάγκες. Όσο για τη δεύτερη υποενότητα, σε αυτήν γινόταν αναφορά για τον αν θα έπρεπε να απαγορεύονται ή να επιτρέπονται τα θρησκευτικά σύμβολα στο χώρο της εκπαίδευσης – γεγονός που είχε προκαλέσει τα τελευταία χρόνια επαναλαμβανόμενες συζητήσεις και νομοθετικά μέτρα- ενώ υπήρχε και η εκτίμηση ότι οι εφαρμοζόμενες πολιτικές σε εθνικό επίπεδο κυμαίνονταν από την απαγόρευση χρήσης θρησκευτικών συμβόλων στα δημόσια σχολεία έως την απόλυτη ελευθερία των μαθητών και/ή των δασκάλων στο να φορούν οποιοδήποτε θρησκευτικό σύμβολο. Σε αυτή, μάλιστα, τη διάσταση υπήρχαν αναφορές από το Βέλγιο, τη Γερμανία, τη Βουλγαρία, την Ιρλανδία, την Ολλανδία και τη Γαλλία.

Στην Έκθεση του 2010 υπήρχαν και σε αυτήν δύο αναφορές-υποενότητες (FRA 2011). Πιο συγκεκριμένα, οι υποενότητες είχαν τους τίτλους «Θρησκευτικά και πολιτιστικά σύμβολα στο χώρο της εργασίας» και «Ζητήματα θρησκευτικών και πολιτιστικών συμβόλων» και εντάσσονταν αντίστοιχα στις ενότητες με τίτλο «Ρατσισμός και διακρίσεις στην εργασία» και «Μεταναστευτικά και ζητήματα μειονοτήτων σε άλλες περιοχές της κοινωνικής ζωής», ενώ ο τίτλος του κεφαλαίου στο οποίο εμπεριέχονταν ήταν «Ειδικοί τομείς της κοινωνικής ζωής». Στην πρώτη υποενότητα γινόταν η επισήμανση ότι σε πολλές χώρες μέλη της ΕΕ η συζήτηση για τα θρησκευτικά και πολιτιστικά σύμβολα στο χώρο της εργασίας εστιαζόταν κυρίως στην ισορροπία που θα έπρεπε να υπάρχει για τα δικαιώματα των θρησκευτικών και των πολιτισμικών ομάδων από τη μία πλευρά και από την άλλη για το διαχωρισμό της εκκλησίας από το κράτος, το ενδιαφέρον για τη δημόσια ασφάλεια, όπως και για τα δικαιώματα των παιδιών. Σε αυτή τη διάσταση, υπήρχαν αναφορές από τη Δανία, τη Γερμανία και την Ολλανδία. Όσο για τη δεύτερη υποενότητα, αυτή αναφέρεται κυρίως στο χώρο της εκπαίδευσης, με προεξάρχουσα την αναφορά στο γεγονός της καταγγελίας που είχε γίνει από έξι μαθητές που είχαν αποβληθεί από σχολείο της Γαλλίας επειδή φορούσαν διακριτά σύμβολα του θρησκεύματός τους (μαντίλες και τουρμπάνια). Στην προκειμένη, μάλιστα, περίπτωση το δικαστήριο είχε κρίνει ότι η απαγόρευση σε όλα τα εμφανή θρησκευτικά σύμβολα, σε όλες τις κατηγορίες των δημόσιων σχολείων, είχε γίνει με βάση τη

συνταγματική αρχή του κοσμικού κράτους. Εκτός, όμως, από την αναφορά από τη Γαλλία, στη συγκεκριμένη υποενότητα υπήρχαν αναφορές με παρόμοια θεματολογία και από την Αυστρία, το Βέλγιο, τη Γερμανία, τη Φινλανδία, την Ολλανδία, τη Σουηδία, τη Δανία, την Ιταλία, την Ισπανία και την Ουγγαρία.

Τέλος, στην Ετήσια Έκθεση του 2011 υπήρχε μία αναφορά-υποενότητα (FRA 2012a) με τίτλο «Διακρίσεις λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων» και η οποία ανήκε σε μία γενικότερη ενότητα υπό τον τίτλο «Ισότητα και καταπολέμηση των διακρίσεων». Σε αυτή την υποενότητα, η οποία χωρίζονταν σε τρία διακριτά μέρη με τίτλους: α) «Νομικές εξελίξεις σχετικά με διακρίσεις για λόγους θρησκείας ή πεποιθήσεων», β) «Περιπτώσεις διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων» και γ) «Αποδεικτικά στοιχεία μισαλλοδοξίας απέναντι σε θρησκευτικές ομάδες», γινόταν διερεύνηση των νομικών, κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων που σχετίζονταν με διακρίσεις στη βάση των θρησκευτικών πιστεύω ή των πεποιθήσεων μέσα στο 2011. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο μέρος της εξετάζονταν νομικές εξελίξεις σχετικά με διακρίσεις για λόγους θρησκείας και πεποιθήσεων και υπήρχαν αναφορές από το Βέλγιο, τη Γαλλία, και την Ολλανδία. Στο δεύτερο μέρος της υποενότητας εξετάζονταν περιπτώσεις, στις οποίες θα μπορούσαν δικαιολογημένα να περικοπούν τα όρια της θρησκευτικής ελευθερίας και των πεποιθήσεων –υπάρχουν αναφορές από Ιταλία και Γερμανία- ενώ στο τρίτο μέρος εξετάζονται εκδηλώσεις θρησκευτικής μισαλλοδοξίας στην ΕΕ, με αναφορές από Γερμανία, Ηνωμένο Βασίλειο και Βουλγαρία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο χώρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης η προάσπιση των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί θεμελιώδη αρχή και απαραίτητη προϋπόθεση νομιμοποίησής της (Αγουρίδης 1998). Μάλιστα, με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών κατοχυρώνονται τα θεμελιώδη δικαιώματα και έτσι ο χώρος της ΕΕ συγκροτείται με τέτοιο τρόπο, ώστε να αποτελεί ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, με σεβασμό στα θεμελιώδη δικαιώματα και τα διαφορετικά νομικά συστήματα και παραδόσεις των χωρών μελών. Σε αυτή, λοιπόν, τη διάσταση, ο Οργανισμός Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (FRA) της ΕΕ, μέσα από ένα πολυετές πρόγραμμα-πλαίσιο που καθορίζει τους θεματικούς τομείς δράσης του, εργάζεται με στόχο να παρέχει συνδρομή και συμβουλές στα συναφή θεσμικά όργανα, τις υπηρεσίες, τους οργανισμούς και τους φορείς της ΕΕ και των χωρών μελών της, για ζητήματα σχετικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα. Όσο για το ζήτημα των θρησκευτικών πεποιθήσεων, στην ΕΕ υπάρχει ανεξιθρησκία και σε αυτήν την προοπτική θα πρέπει να υπάρχει διαχωρισμός της πολιτείας από την εκκλησία. Μάλιστα, είναι δεδομένο ότι -παρ' όλο που στο παρελθόν είχαν γίνει συζητήσεις για να υπάρξει αναφορά στον χριστιανισμό και στον Θεό στη Συνθήκη της Λισαβόνας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2014)- δεν υπάρχουν δεσμοί με καμία θρησκεία ούτε κάποια από αυτές αναφέρεται σε κάποια Συνθήκη. Θα πρέπει, όμως, να επισημανθεί το γεγονός ότι από τα 27 κράτη μέλη της ΕΕ πέντε –μεταξύ αυτών και η Ελλάδα- έχουν επίσημη θρησκεία. Αυτό, όμως, σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να αποτελεί αφορμή για τη μη εφαρμογή των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο σύνολο των χωρών μελών της, καθώς πρόκειται για αρχές και αξίες που ειδικά μετά και την επανάκαμψη μορφών ανορθολογισμού και θρησκευτικού φονταμενταλισμού θα πρέπει να αποτελέσουν θεμελιώδη βάση και ζητούμενο (Γιαγκάζογλου 2005, Δεληκωνσταντής 2005). Σε αυτήν τη διάσταση, είναι χαρακτηριστικά τα όσα αναφέρονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων -νομικά δεσμευτικός για τις χώρες μέλη και ισότιμος με τις Ευρωπαϊκές Συνθήκες- στον οποίο επισημαίνεται πως: α) κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία της θρησκείας, γεγονός που «συνεπάγεται την ελευθερία μεταβολής θρησκευμάτων καθώς και την ελευθερία εκδήλωσης του θρησκευματος, ατομικά ή συλλογικά, δημοσία ή κατ' ιδίαν, με τη λατρεία, την εκπαίδευση, την άσκηση των θρησκευτικών καθηκόντων και τις τελετές», β) απαγορεύεται κάθε διάκριση για λόγους θρησκείας και γ) η ΕΕ σέβεται την θρησκευτική πολυμορφία (Ευρωπαϊκή Ένωση 2010). Συνεπώς, η παρεχόμενη θρησκευτική εκπαίδευση στις χώρες-μέλη θα πρέπει να διαπνέεται και να υπηρετεί αντίστοιχες κοινωνικές πρακτικές και συντεταγμένες (Schreiner 2001, 2002, Jackson & Steele 2004, Alberts 2007, Κομνηνού 2014, 2015). Κοινωνικές πρακτικές και συντεταγμένες που αποτυπώνονται με τον πιο παραστατικό τρόπο στις Ετήσιες

Εκθέσεις του Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, συμβάλλοντας έτσι –με το δικό τους ξεχωριστό τρόπο- στο να δοθεί απάντηση στο ερώτημα για το τι τελικά θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως η ευρωπαϊκή διάσταση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Alberts, W. (2007). *Integrative religious education in Europe: a study-of-religions approach*. Berlin: GmbH.

FRA, (2008). *Activities in 2007*. Vienna: Red hot 'n' cool.

FRA, (2009). *Annual Activity Report for 2008*. Vienna: Red hot 'n' cool.

FRA, (2010). *Annual Activity Report 2009*. Vienna: Red hot 'n' cool.

FRA, (2011). *Annual Activity Report 2010*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

FRA, (2012a). *Annual Activity Report 2011*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

FRA, (2012b). *The Racial Equality Directive: application and challenges*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

FRA, (2013). *Annual Activity Report 2012*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

FRA, (2014). *Annual Activity Report 2013*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

FRA, (2015). *Annual Activity Report 2014*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Jackson, R. & Steele, K. (2004). Problems and Possibilities for Relating Citizenship Education and Religious Education in Europe. . Ανακτήθηκε 1 Αυγούστου 2015, από: <http://folk.uio.no/leirvik/OsloCoalition/JacksonSteele0904.htm>

Schreiner, P. (2001). Towards a European Oriented Religious Education. In: *Towards Religious Competence. Diversity as a Challenge for Education in Europe*, 253-267. Münster: Lit Verlag.

Schreiner, P. (2002). Different Approaches - Common Aims? Current Developments in Religious Education in Europe. In: *Committed to Europe's Future. Contributions from Education and Religious Education. A Reader*, 95-100. Münster : Comenius Institut.

Ελληνική

Αγουρίδης, Σ. (1998). Κατάκτηση των πολιτών του δυτικού κόσμου. *Αυγή* (18-8-1998).

Γιαγκάζογλου, Σ. (2005). Το Συμβούλιο της Ευρώπης και η διδασκαλία του θρησκευτικού μαθήματος στην εκπαίδευση, Σχόλιο σε μια Σύσταση. *Αναλόγιον*, τ. 7, 194-195. Κοζάνη: Ιερά Μητρόπολις Σερβίων & Κοζάνης.

Δελικωνσταντής, Κ. (2005). Η ευρωπαϊκή διάσταση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής. Στο: *Τα θρησκευτικά ως μάθημα ταυτότητας και πολιτισμού*, 48-55. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων-Διακοινοβουλευτική Συνέλευση Ορθοδοξίας.

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (1997). Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1035/97 του Συμβουλίου της 2ας Ιουνίου 1997 για την ίδρυση Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου των φαινομένων ρατσισμού και ξενοφοβίας. Ανακτήθηκε 1 Αυγούστου 2015, από: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:31997R1035&from=EL>.

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2007α). *Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 168/2007 του Συμβουλίου της 15ης Φεβρουαρίου 2007 για την ίδρυση Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*. Ανακτήθηκε 1 Αυγούστου 2015, από: <http://fra.europa.eu/en/about-fra/who-we-are>.

Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, (2007β). *Συνθήκη της Λισσαβώνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας*. Ανακτήθηκε 1 Αυγούστου 2015, από: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/ALL/?uri=OJ:C:2007:306:TOC>

Ευρωπαϊκή Ένωση (2010). Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Εκδόσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2010.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή,(2014). *Συνθήκη της Λισαβόνας: Για μια Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα*. Ανακτήθηκε 1 Αυγ. 2015, από: http://ec.europa.eu/archives/lisbon_treaty/index_el.htm.

Κομνηνού, Ι. (2014). *Η ευρωπαϊκή διάσταση της σχολικής θρησκευτικής αγωγής*. Αθήνα: Ελληνοεκδοτική.

Κομνηνού, Ι. (2015). Τα μοντέλα διδασκαλίας του μαθήματος των Θρησκευτικών στις χώρες της Ευρώπης: Το νέο Πρόγραμμα Σπουδών του μαθήματος των Θρησκευτικών στο Νέο Λύκειο. *Νέος Παιδαγωγός*, τ. 5, 194- 202.